

NEMZETTUDAT ÉS JUGOSZLAVIZMUS*

A jugoszlavizmus első megjelenési formája — mint ismeretes — a jugoszláv nyelvi-kulturális gondolat, az *illirizmus* volt és szorosan kötődött a horvát nemzettudat kialakulásának folyamatához. (A Jugoszlávia kifejezést ugyanakkor egy dubrovnikai szerb katolikus költő, Matija Ban használta elsőként, egy 1845-ben Karadjordjéhoz írott költeményében.) Megszületésének kezdeti időszakára különös érvénynyel fogalmazható meg, hogy olyan *fikcióként* tétéleződött, amely ugyan ténylegesen nem létezett, de amelyet a délszláv népeknek (s ez alatt természetesen az osztrák birodalom délszlávjait értettek) meg kell valósítania. Az illirizmus fogalmazta meg elsőként a délszláv népek nyelvi-származási rokonságát, ez használta elsőként az ún. illír nép fogalmát, amely valójában a *délszláv szinonimáját jelentette*. Ljudevit Gaj meghatározott területekre összpontosította illirizmusa figyelmét, az ún. Nagy Illíriára (Karinthia, Isztria, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Dubrovnik, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Bulgária és az ún. alsó-Magyarország), illíreken pedig három nemzetiséget, a szerbeket, horvátokat és szlovéneket értette.¹

1848 fontos állomást jelentett a jugoszlavizmus fejlődésében: ekkor jelent meg egy földeratív délszláv állam gondolata a Monarchián belül, ekkor vált a formálódó horvát nemzettudaton belül döntő áramlattá az a jugoszlavizmus, amit egyes horvát történészek — egyébként jobb kifejezés híján — *nemzetek felettinek* neveznek.² Ez az ún. nemzetek feletti jugoszlavizmus nemhogy kizárta, de egyenesen feltételezte az egyes délszláv nemzetek létét, nemzettudatának erősítését. Az ily módon kialakuló horvát jugoszlavizmust nagyjából ekkor, és jórészt ezért tették magukévá a birodalom szlovénjai, ekkor fogadták el az itt élő szerbek — saját elképzeléseik szerint alakítva annak egyes elemeit.

A jugoszlavizmus ideológiája azonban már a XIX. század közepén sem merült ki a Monarchia földeratív átalakításának gondolatában. A Horvát Néppárt (más fordításban Nemzeti Párt) a határon túl élő testvérekkel, így Szerbiával is szorosabb kapcsolatokra törekedett. A föderalizmushoz és ausztrószlávizmushoz egyre szorosabb szálakkal kötődő horvát liberálisok már ekkor megfogalmazták — igaz, távoli, végső célként — *valamennyi délszláv terület egyesülését*. A „szláv Ausztria” történelmi küldetését 1849 áprilisában már úgy fogalmazták meg, hogy a Monarchián belül

* A tanulmány a Szigetváron 1985 novemberében megrendezett nemzettudat — konferencián elhangzott előadás alapján készült.

¹ FERDO ŠIŠIĆ: Jugoslovenska misao, istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinenja i oslobođenja od 1790—1918. Beograd, 1937.

² PETAR KORUNIĆ: Jugoslovenska ideologija u hrvatskoj politici i hrvatsko — srpski odnosi — u povodu knjige V. Krestića, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860—1873. Beograd 1983. *Časopis za suvremenu povijest*, 1984. 1. sz. 85. 1.

létrejövő egységes délszláv állam feladata a balkáni szlávok felszabadítása lesz, megnyitva az utat *valamennyi* délszláv nép egyesülése előtt.³

A magyar 1848-as forradalom és a délszláv nemzeti törekvések tragikus szembefordulása közismert tény. Így témánk szempontjából inkább azt emelnénk ki, hogy a 48-as forradalom leverése után az osztrák abszolutizmus ugyan elhalványította a jugoszlavizmus előbb említett törekvéseit és lehetőségeit, de mégsem temette azokat végérvényesen maga alá. A horvát nemzettudaton belül továbbra is megmaradt az önálló nemzettudat és a jugoszlavizmus *egymást feltételező* felfogása. A hangsúly azonban kétségtelenül az előbbire került az abszolutizmus körülményei között, az állami egység helyét a délszláv népek „kulturális, lelki” egységének erősítése foglalta el, megtartva ugyanakkor a „különbség — egységének” felfogását, többszintes identitástudat jellegét. Az ily módon értelmezett egységet továbbra is két formában vélték megvalósíthatónak: egyrészt tartós elem maradt a Monarchián belül szerveződő föderatív jugoszláv állami egység, másrészt önálló feladattá lépett elő az ezt előkészítő „lelki egység”, azaz az egységes nyelv, irodalom és tudomány létrehozása. Nem tűnt el a horvát nemzeti mozgalom programjából a minden délszláv népet egyesítő Jugoszlávia létrehozása sem, de csak mint végső és meglehetősen távoli cél említődött. Ez az egységes államiság a XIX. század második felében egy, a Monarchia keretein belül, Horvátország körül kikristályosodó államiságot jelentett. A horvát jugoszlavizmuson belül ugyanakkor éppen ebben az időben kapott egyre nagyobb szerepet az európai politikában „keleti kérdésként” megjelenő problematika — azaz a még mindig török fennhatóság alatt élő délszlávok megsegítésének gondolata.⁴

A XIX. század második felében Szerbiában is egyre karakterisztikusabban körvonalazódott a *jugoszlavizmus szerbiai változata*. Ez a variáns, miközben immanens lényegéből fakadóan számos azonossági pontot mutatott a jugoszlavizmus horvát változatával — egyúttal lényegi pontokon el is tért attól. Kétségtelen, hogy a szerb jugoszlavizmus is — ahogy a horvát is — a *gyengeség-tudatból* táplálkozott, védekező reflexekhez tapadt. Egyrészt a merőben eltérő belső feltételek miatt (gazdasági elmaradottság még Horvátországhoz képest is, a szerb polgárság kialakulásának eltérő forrásai, a társadalom másfajta struktúrája), másrészt a török fennhatóság ellen folytatott évszázados küzdelem miatt nemcsak a szerb nemzettudat, de a jugoszlavizmus is több patriarchális, archaikus elemet tartalmazott, illetve kezdettől fogva jobban tapadt a *szerb állam* erősítésének jelszavához. A „lelki egységesülés” kevésbé foglalt el központi szerepet benne, hangsúlyosabb volt viszont a még török fennhatóság alatt élő szlávok felszabadításának programja — amely a szerb államiság erősödését szolgálta. A XIX. században megszülető hivatalos egység-gondolatok Szerbiában mind dinasztia-alapúak voltak, s szinte teljesen nélkülözték a föderáció gondolatát.⁵ A jugoszlavizmus föderatív változatát itt kizárólag a haladó és szocialista gondolkodók, illetve mozgalmak vállalták fel, nem kizárólag délszláv, hanem tágabb, jobbra balkáni — dunamenti keretekben gondolkodva. Úgy vélem, ily módon nem pusztán nyelvi-terminológiai eltérésként értelmezhetjük a horvát és szerb korabeli szóhasználatot: Szerbiában következetesen csatlakozásról (prisajedinjenje) beszéltek, a horvát nemzeti mozgalom viszont az egyesülés (ujedinjenje) kifejezést használta.

A jugoszlavizmus tehát nem az egyre izmosodó horvát és szerb nemzettudat

³ MIRJANA GROSS: Povijest pravaške ideologije. Zagreb, 1973. 9—34. 1.

⁴ PETAR KORUNIĆ: i. m. 89—100. 1.

⁵ A kérdésre bővebben lásd VASILJE Đ KRESTIĆ: Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja 1860—1873. Studije i članci. Beograd, 1983.

„véletlen útítársa” volt, nem az önálló etnikai lét tagadásaként jelent meg, hanem már kezdettől fogva egy tágabb integráció és identitástudat irányába mutatott, mintegy a védőpajzs szerepét töltve be azok fölött. A jugoszlavizmus fő áramlatai a XIX. században tartósan tételezték az erős és független, de legalábbis belső autonómiával rendelkező nemzetek meglétét — nem azok tagadására, éppen ellenkezőleg, azok erősítésére törekedtek. Nem véletlen az sem, hogy mind a horvát, mind pedig a szerb jugoszlavizmus konstans elemeként volt jelen a XIX. században a délszláv népek egymáshoz való viszonyának kérdése — mégha a megoldás konkrét pontjai nem is illeszkedtek pontosan egymáshoz. Ezzel természetesen korántsem azt kívántuk állítani, hogy a XIX. század, különösen annak második fele kizárólag e kettős szerkezetű identitás tudatok korszaka lett volna. Ugyancsak ekkor fogalmazódtak meg ugyanis a jugoszlavizmust mind a horvát, (Ante Starčević) mind pedig a szerb (Jovan Subotić) nemzetzetudatból száműzni akaró ideológiák, amelyek Nagy-Szerb, illetve Nagy-Horvát elképzelésekként ismertek. Fontos megemlítenünk azt is, hogy a XIX. századi jugoszlavizmus csupán a szerb, a horvát, a szlovén és a bolgár nemzeti folyamatok erősítését vallotta magáénak — a többi délszláv népet ilyen vagy olyan okból ezek részének tartotta.⁶

Az első világháborúig tehát a délszláv identitás-tudat e két tényezője — ha nem is konfliktusmentesen — de egymást feltételezve és erősítve, többféle alternatívát is felvetve fejlődött.

Az első világháború éveiben a délszláv egyesülés két markánsan eltérő alternatívája kristályosodott ki. Az egyik a Nikola Pašić vezette szerb Radikális Párt nevéhez fűződött, ez volt a *centralista* variáns. Még a szerb címer felirata is ezt jelképezte: „Samo Sloga Srbina Spasavo” — csak a szerbek összefogása ment meg. Egyértelmű támogatásra találtak a leendő állam berendezkedésére vonatkozó centralista — dinasztikus elképzelések az ún. precساني szerbek körében (a Szávától, Dunától északra fekvő területek). A föderáció számukra azt jelentette volna, hogy tovább is „cseppként maradtak volna a horvát tengerben” — a Belgrád vezetésével létrejövő centralista államban azonban ez a polgárság szilárd pozíciókat remélt.⁷ A horvát polgári pártok zöme föderalista alapon állt — és évszázados államiségük történelmi jogára hivatkozva az egyesülés után sem kívánták elveszíteni államiségüket. Alkotmányos monarchiát és ezen belül autonómiát követeltek. Az egyesülést megelőző, illetve az azt szentesítő tárgyalások és megállapodások csupán elnapolták e két felfogásból logikusan következő nézeteltéréseket, konkrét megegyezésre e kérdésben nem került sor. E két egyesülési alternatíva körül a háború menetében beállott változások és az európai erőátcsoportulások következtében a szerb változatnak kedvezett a történelem. Már az új államiség létrejöttének meglehetősen szűkre szabott mézeshelei sem voltak konfliktusmentesek, a kortársak többsége mégis a régi vágyak és törekvések valóra válásaként élte át Jugoszlávia megalakulását. A szerbek — először a történelem során — egy állam keretei közé kerültek, igaz, az új királyság korántsem volt etnikailag homogén. A horvátok által lakott területek többsége is ide tartozott (Isztria kivételével), de legjobb esetben is csak autonómiájuk reményével vigasztalhatták magukat. A crnogoracok is hamarosan érezhették, hogy államiségük elvesztését nem valódi egyesülés, hanem alávetettség „helyettesíti”. A szlovén ébresztők XX. századi utódai azzal sem vigasztalhatták magukat, amivel a horvátok,

⁶ NIKŠA STANČIĆ: Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Zagreb, 1980., valamint MIRJANA GROSS: i. m.

⁷ DRAGOSLAV JANKOVIĆ: Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915. godine. Beograd, 1973. 221—333. 1.

hiszen etnikai területeik jelentős része az új államhatáron kívül maradt. Továbbra sem oldódott meg megnyugtatóan a makedón nép helyzete, s a makedón kérdés egyre inkább a szomszédos országok közötti konfrontáció forrásává vált. A boszniai muzulmánok egyre inkább a versengő horvát és szerb nacionalizmus keresztüztüébe kerültek, nem is szólva a nem délszláv kisebbségek jogfosztottságáról. Nemcsak a jugoszlavizmus szocialista alternatívája kapott súlyos sebeket, de a hivatalos jugoszlavizmus egyre erőteljesebb intézkedésekkel rombolta le a horvát autonómia még meglévő kereteit. A szerb uralkodó osztályok azonban nemcsak az államapparátusra és a hadseregre támaszkodva értek el igen rövid idő alatt látványos sikereket a nagyszerb centralizáció kiépítésében, de a csaknem általánosan elfogadott „három törzsű egy nemzet” ideológiai aduját is kezükben tartották. Az egyes nemzetek saját jugoszlavizmusuk csapdájába estek? — kérdezhetjük joggal. Látszólag igen, hiszen még a korabeli horvát szocialista gondolkodás logikája szerint is, a soknemzetiségű Habsburg Monarchia szétzúzását nem lehetett egy másik soknemzetiségű állam létrehozásával követelni — csupán a három törzsű, mégis egységes délszláv nép önrendelkezésének nevében. E konstrukció az államiságért folytatott harc során valóban hatékony integráló tényezőnek bizonyult, veszélyei azonban csak az együttélés és annak konfliktusai során váltak egyértelművé. A délszláv nemzeti törekvések jugoszláv programja az SHS Királyság létrejöttével megvalósulni látszott, s részben tényleg meg is valósult (független, egységes állam, nyelvhasználat, oktatás stb.), de az uralkodó osztályok látszólagos egysége mögül már az együttélés első napjaitól kezdve egyre erőteljesebben bontakozott ki a szerb burzsoázia és a királyi udvar hegemon törekvése, és felszínre kerültek az egyes uralkodó osztályok, különösen a horvát, a szerb burzsoázia *ellenérdekei* is. A felszakadó, pőrén gazdasági — hatalmi nézeteltérések és ütközések mögött azonban látnunk kell azt is, hogy az új államban nem a kortársak által várt egyesülési folyamat erősödött fel, hanem immár a nagyszerb hegemon törekvések reakciójaként is a horvát, a szlovén, a makedón és szerb nemzeté válás folyamata erősödött fel és ütközött össze.

Az egyes nemzeti burzsoáziák eltérő érdekei mögött a sajátos nemzeti arculat és tudat is egyre markánsabb politikai formákat öltött — jelezve egyúttal a jugoszláv államon belüli gazdasági szintkülönbségeket, a belső piac és általában a gazdaság gyengéit is. Megkezdődött — immár az új államon *belül* — a hatalom megosztásáért folyó harc, a centralizált vezetésű királyság „dualista vagy trialista” átalakításáért folytatott küzdelem. Míg a szerb, horvát, szlovén uralkodó osztályok hatalomban osztozó része a jugoszlavizmus és nemzeti egymást feltételező kettősségből „kiejtette” a nemzetit és elfogadta a délszláv gondolat eredeti tartalmától megfosztott, lényegében a szerb hegemon törekvéseket legitimáló jugoszlavizmust — az egyre nagyobb tömegbázisra szert tevő Radić-féle Horvát Köztársasági Parasztpárt egyrészt demokratikus, köztársasági programmal, másrészt a horvát jugoszlavizmus és nemzeti program említett hagyományait követve, ellenzékbe szorulva vette fel a harcot e legitimáló jugoszlavizmussal. A Radić halálát követő időszakban a Maček vezette Parasztpárt nemcsak a monarchia felé tett határozott lépéseket, de a horvát autonómia kérdésében is jelentős engedményekre kényszerült.⁸ A Jugoszláv Kommunista Párt — 1921-től illegálisba szorítva — nemcsak egy forradalmi társadalmi program szószólója volt e korban, de szükségszerűen szembesült a nemzettudat és jugoszlavizmus sajátos kérdéseivel is.

A párt, amely kezdetben maga is a „háromtörzsű egy nemzet” felfogását vallotta, az egyre sűrűsödő nemzeti ellentéteket a munkásosztály szempontjából másodrendű,

⁸ FERDO ČULINOVIC: Jugoslavija izmedju dva rata. I. Zagreb, 1961.

elhanyagolható kérdésként kezelte — amely csak gyengíti az osztályharcot. Ugyanakkor nemzetfelfogása kezdettől fogva párosult egy Jugoszlávia határain túlmutató szocialista föderáció létrehozásának szükségességével. 1923-ra azonban, egy hosszú frakció harcokkal terhelt vita után, a párt eljutott a homogén délszláv nemzet koncepciójának elvetéséig, az állam földeratív átalakításának felismeréséig, amely egy balkán föderáció tagja lett volna. A párt ideológiája azonban a 20-as években e kérdésben komoly ingadozásokat, kiegyensúlyozatlanságokat is mutatott, s csak a 30-as évek közepére tudta tartósan feloldani jugoszlavizmusának és nemzetfelfogásának belső ellentmondásait. Ekkor, túllépve a „háromtörzsű egy nemzet” koncepcióján, állást foglalt az egyes délszláv népek önálló nemzeti létezése mellett, amelyek Jugoszlávián belül, egy föderatív, demokratikus köztársaságba kell egyesüljenek, ily módon valósítva meg a társadalmi-politikai forradalom feladatát.⁹

Az ország politikai életében tehát a két világháború között a *nemzeti és a jugoszláv konfrontációja vált dominánssá*. Megbillent az az egyébként is kényes egyensúly, amely finom szálakon kötötte össze a délszláv identitástudat e két szintjét. Hamarosan olyan helyzet alakult ki, amikor a jugoszlavizmus gyakorlata a nagyszerb centralizációs törekvések szinonimájává transzformálódott, kitesztva magából a XIX. századi jugoszlavizmus fontos tartozékát, a szerb, a horvát és a szlovén nemzetek önállóságát.

Mint már utaltam rá, a jugoszlavizmus és az egyes nemzettudatok külső, nem-délszláv hatalmakkal szembeni küzdelem során formálódtak, és erős centripetális erőként funkcionáltak. Ez a tápláló forrás most elapadt, belső, természetes forrásai pedig egyelőre igen csak gyéren csordogáltak, s gyakran még e vékony ereket is hatalmas, mesterséges gáttakkal torlaszolták el. Ki-ki saját jugoszlavizmusának ideálját kérte számon az új államon, ezt azonban még a szerb radikálisok sem találták meg. Paradox módon nem csak a sértett horvát nacionalizmus termelte ki a két világháború között Jugoszlávia szétbomlasztásának politikai programját, de az ország „*amputációjának*” formájában, „legalább Szerbiát mentsük meg” jelszavával, szerb hivatalos körökben is megfogalmazódott ez a szándék. A Horvátországtól való különválás ugyan nem vált, nem válhatott az adott konstellációban domináns áramlattá, mi több, gyakorlati politikává — a rendszer válasza az egyre feszítőbb szerb-horvát ellentétek feloldására a centralizáció fokozása, a szerb királyi diktatúra bevezetése volt.

A megkésve és a körülmények kényszere miatt megkötött Cvetković—Maček egyezmény¹⁰ — bár számos ponton az *akkor* lehetséges realitásokat is tükrözte — nem hozott igazán megnyugtató megoldást egyik fél számára sem. A centralizmussá transzformált jugoszlavizmus nemcsak a belső, s jórészt emigrációba szorított szeparatista erőket szülte meg, de a királyi jugoszlávia belső demokratikus fejlődését is leblokkolta. A centralizmussal szembeni védekezés fő árama ugyan mindvégig a jugoszlavizmushoz ragaszkodó, ám az állam földeratív átalakítását, vagy legalábbis annak látszatát szorgalmazó Horvát Parasztpárt maradt — az ország külpolitikai helyzetének változása, a faszizmus európai pozícióinak megerősödése egyre veszélyesebb formában erősítette fel a harmincas évek végére, a negyvenes évek elejére a centrifugális erők történelmi lehetőségeit. A háború előtti utolsó, Simović vezette Jugoszlávia immár a hatalma teljében lévő Németország háborús céljait és hódító törekvéseit

⁹ A. SAJTI ENIKÓ: Útkeresés. Jugoszlávia Kommunista Pártja nemzetiségpolitikai koncepciójának formálódása az 1920-as években. Századok, 1979. 3. sz. 375—420. 1., valamint DUŠAN LUKAČ: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941. Beograd, 1972.

¹⁰ E kérdésről részletesen lásd LJUBO BOBAN: Sporazum Cvetković — Maček. Beograd, 1965.

zavarta. Az a *külpolitikai környezet* tehát, amely nem is olyan régen még jelentős mértékben hozzájárult a jugoszláv gondolat valóra váltásához, most ellenkező előjelű eredményeket mutatott. Jugoszlávia lerohanásakor úgy tűnt, hogy az évszázados múltra visszatekintő jugoszlavizmus halálos sebet kapott és végtelenül leszakad róla a nemzeti elem.

Az ország lerohanását követő nemzeti sokk (pl. Szerbia), vagy éppen nemzeti eufória (pl. Horvátország) azonban nem tartott sokáig. A megszállás és az ország felosztása miatt az ellenállás erői természetesen nyúltak vissza a jugoszlavizmus legjobb, demokratikus hagyományaihoz és az idegen hódítók elleni harc jelszavához, miközben a Horvát Parasztpárt, tartósan diszkreditálva saját hagyományait is, az usztasa hatalommal és a megszállókkal szembeni „semleges” magatartásra szólította fel híveit. A megszállás körülményei között a politikai frontvonalakat szükségszerűen a megszállókhoz, az egységes Jugoszláviához, valamint a leendő új állam társadalmi berendezkedéséhez való viszony differenciálta. A jugoszlavizmus talaján csupán két erő állt: egyrészt a politikai pártként és hadseregként is összjugoszláv erőként funkcionáló Jugoszlávia Kommunista Pártja, másrészt a londoni emigráns kormány és annak belső fegyveres erői, a csetnikiek. De míg a csetnikiek a sértett és megalázott *szerb* nemzeti érzésből kiindulva a többi nemzettel szembenálló „büntető” jugoszlavizmust táplálták, s mondhatni alig tanultak a történelemből, a JuKP világosan képviselte a kétszintű (nemzeti és jugoszláv) patriotizmust, s a külpolitika alakulása is e variánsnak kedvezett.¹¹

A délszláv identitástudatból a jugoszlavizmust kizáró nacionalizmusok viszont 1941 és 1945 közötti időszakban azonosultak a megszállók kiszolgálásával és a délszláv népek egymás elleni irtóhadjárataival (usztasa Horvátország és a Nedić-féle Szerbia) — a jugoszláv gondolat és államiság igenlése *nélküli* nemzeti tudatformák és politikai elképzelések tehát ebben az időben kizárólag *negatív* tartalommal telítődtek.

A JuKP teoretikusan is elvégezte a délszláv identitástudat kettősségének helyreállítását, s a háború idején igyekezett azt következetesen alkalmazni, s ezt a nemzeti ideológiát sikerrel állította a megszállók elleni harc szolgálatába. A párt jugoszlavizmusosa erős nemzeti elemekre támaszkodott — de nemzetfelfogása továbbra sem nélkülözte a tágabb délszláv identitástudatot. Sőt, mint ismeretes, a korábbi, Jugoszlávia keretein túlmutató balkáni összefogás gondolata sem halványult el, amit a Tito—Dimitrov-féle föderációs gondolatok is tükröztek a háború után.

Annak a gondolatnak az újrafogalmazásáról volt tehát szó, amit a szerb szocialista Svetožar Marković a XIX. század második felében egy helyen így fogalmazott meg: „az egységhez a szabadságon keresztül vezet az út és nem megfordítva”.¹²

A történelem azonban soha nem produkál végleges megoldásokat. Az a kohéziós forrás, amely a háború után természetes módon táplálta ezt a kétszintes identitástudatot (föderáció létrehozása, győztes-tudat, a Tájékoztató Irodával szembeni védekező reflexek, a 60-as, 70-es évek gazdasági sikerei, stb.) — úgy tűnik — kiapadóban van. Egyre gyakrabban tesz fel Jugoszláviában a kérdést: mit jelent ma a jugoszlavizmus és nemzeti érzés kapcsolata? Vajon azoknak van-e igazuk, akik az első meglétét és szükségességét kérdőjelezték meg, vagy inkább azoknak, akik újabb centralizációért kiáltanak? Napjaink jelenségeinek vizsgálata azonban egy másik dolgot témája lehet.

¹¹ JOVAN MARJANOVIĆ: Draža Mihailović izmedju britanaca i nemaca. Zagreb—Beograd, 1979., valamint JOSIP BROZ TITO: Összegyűjtött művei. VII. kötet, Újvidék, 1980. 28—43. 1.

¹² SVETOZAR MARKOVIĆ: Srbija na istoku. Beograd, 1946. 171. 1.

NATIONAL CONSCIOUSNESS AND YUGOSLAVISM

In his study, the author examines what types of ideological and structural similarities and differences existed between Serbian and Croatian national consciousness and Yugoslavism during the nineteenth and twentieth century. In addition, he examines what kinds of movements occurred within this split consciousness of identity.

In the author's opinion Yugoslavism was neither an "accidental fellow traveller" of the Croatian and Serbian national consciousness, nor did it appear and develop in the nineteenth century as an independent repudiation of ethnical consciousness. Instead, from the very beginning Yugoslavism pointed in the direction of widespread integration and identity consciousness. In Croatian Yugoslavism the idea of a federation led by Croats was present from the beginning. However, because of the decisively different economic, social and diverse conditions of the Serbian counterpart, Yugoslavism — although similar in several ways with the former — differed greatly on many key issues. For example, the author points out the strong adhesion to the idea of strengthening the Serbian state, while "cultural, spiritual unification" was a less central issue. Moreover, the emphasis lay on the programme to liberate the South Slav nations who remained under Turkish supremacy. Further, the official principle of unity was based on dynasty and federative Yugoslavism in Serbia was assumed by progressive and socialist movements and thinkers.

According to the author, until the First World War these two factors of the Serbian and Croatian consciousness of identity were neither exclusive nor were they free from conflicts; nevertheless, they complemented and strengthened each other and consequently developed as a decisive trend. As is well-known, during the First World War two notably different alternatives to union came to the forefront: the centralist and federative variants. For many historical reasons the centralist variant was favoured.

Between the two World Wars when Yugoslavia was under royal rule, the nationalist and Yugoslavian concepts became the dominant matters of conflicts. As Yugoslavism became synonymous with the great-Serbian centralization endeavours, it tossed aside important principles of the nineteenth century Yugoslavism; for instance, the independence of the Croats, Slovenians and other nationalities. Yugoslavism, transformed to centralism, not only gave rise to powerful separatist movements which were for the most part compelled to emigrate (although, with the aid of great fascist powers this movement later had some very real historical possibilities) but also it prevented the democratic development of Yugoslavia.

After the country was stormed in April 1941, it appeared that Yugoslavism suffered a deadly blow and the national element finally collapsed. However, the forms of consciousness that lacked the affirmative Yugoslavian ideology and statehood became saturated with wholly negative elements. This loosened union was restored — theoretically also — by the Communist Party of Yugoslavia that became a decisive factor of the opposition. On the other hand Yugoslavism of the inner powers of the emigrant government in London, — the chetniks, — that also worked for the restoration of the Yugoslavian statehood, — harboured a kind of "punitive" Yugoslavism, that developed from an offended and humiliated Serbian national feeling. The author points out that of course it is not subsidiary that the development in the main lines of the foreign policy also promoted the first variant.

Today — concludes the author — the cohesive source which naturally fed this double consciousness of identity after the Second World War (the sense of victory, the establishment of the federation, the defensive reflexes against the Information Bureau, the economic successes, etc.) presently appear to be exhausted. For this reason, the questions are being asked more frequently: what is the connection between today's Yugoslavism and the national sensibility? What conditions would restore the union destroyed by the crisis and the harmony amongst this double consciousness of identity?

CONSCIENCE NATIONALE ET YUGOSLAVISME

Dans son étude, l'auteur examine les relations et les différences structurales et celles de l'histoire des idées qui existent au XIXe et au XXe siècles entre la conscience nationale et le yougoslavisme des peuples serbe et croate, ainsi que les mouvements qui peuvent être observés à l'intérieur de la conscience d'identité à deux niveaux.

Pour lui, le yougoslavisme n'était pas un « compagnon de voyage par hasard » de la conscience nationale croate et serbe, son apparition et son évolution au XIXe siècle n'étaient pas la négation d'une conscience ethnique indépendante, mais il s'était orienté dès le début vers une intégration et une conscience d'identité plus vastes. Tandis que dans le yougoslavisme croate l'idée d'une fédération dirigée par les Croates s'est révélée dès le début, la variante serbe du yougoslavisme — malgré les traits communs — différait de celle des Croates dans plusieurs points essentiels, ceci étant dû à des conditions économiques, sociales, etc. différentes de celles des Croates. Ainsi par exemple, comme le démontre l'auteur, elle s'est attachée beaucoup plus fort à l'idée du renforcement de l'Etat serbe, l'idée d'une « unification culturelle et spirituelle » jouant un rôle secondaire, tandis que le programme de la libération des peuples yougoslaves vivant encore sous l'autorité des Turcs a eu une importance plus grande. Les idées officielles sur l'unité avaient ici un fondement dynastique, la variante fédérative du yougoslavisme étant acceptée en Serbie par les mouvements et les penseurs progressistes et socialistes.

Selon l'auteur, jusqu'à la première guerre mondiale ces deux facteurs de la conscience d'identité des Serbes et des Croates — s'ils n'ont pas manqué de provoquer des conflits et n'étaient pas exclusifs — se sont pourtant développés en se renforçant l'un l'autre, à la manière de courants décisifs. Comme il est bien connu, au cours des années de la première guerre mondiale, deux alternatives opposées se sont cristallisées concernant l'unification: les variantes centraliste et fédéraliste. Pour plusieurs raisons, l'histoire a favorisé la variante centraliste.

Dans la Yougoslavie royale d'entre les deux guerres, la confrontation de l'idée nationale et de l'idée yougoslave est devenue dominante. Le yougoslavisme, devenant synonyme des efforts centralisateurs de la Grande-Serbie, a excommunié de lui-même une partie intégrante du yougoslavisme du XIXe siècle: l'indépendance des nations croate, slovène, etc. Transformé en centralisme, le yougoslavisme a non seulement fait naître les forces séparatistes intérieures, vouées à l'émigration pour la plupart (qui ont eu enfin une possibilité historique réelle, grâce aux pouvoirs fascistes), mais a aussi bloqué l'évolution démocratique en Yougoslavie.

Au moment de l'attaque du pays en avril 1941, il semblait que le yougoslavisme ait reçu une blessure mortelle et que l'élément national s'en soit définitivement séparé. Cependant, les formes de conscience niant l'idée yougoslave et l'idée de l'affirmation nationale se sont très vite trouvées pourvues d'un contenu exclusivement négatif. Cette unité bouleversée a été restituée d'une manière théorique aussi par le Parti Communiste de Yougoslavie, et est devenue un facteur déterminant de la résistance, tandis que le yougoslavisme des chetniks, forces intérieures du gouvernement émigrant de Londres, a nourri une sorte de yougoslavisme «vindicatif», en partant d'un sentiment national serbe offensé et humilié. Il faut naturellement y ajouter le fait que, comme l'auteur le démontre, la première variante a été également favorisée par la formation des conditions de force de la politique extérieure.

Actuellement, constate finalement l'auteur, il semble que la source de cohésion qui a nourri d'une manière naturelle cette conscience d'identité à deux niveaux après la 2de guerre mondiale (conscience de la victoire, création de la fédération, réactions défensives à l'encontre du Bureau d'Information, succès économiques etc.) soit en train de s'épuiser. Ainsi se pose de plus en plus souvent la question en Yougoslavie: quel est le rapport aujourd'hui entre le yougoslavisme et le sentiment national, quels sont les facteurs qui pourraient restituer l'unité bouleversée par la crise, et l'harmonie de la conscience d'identité à double structure.